

РОМИ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ: ОД ДЕФТЕРА ДО ПОПИСА 2002.*

Апстракт. Различити историјски моменти одређивали су миграциона кретања Рома ка српским територијама: пораз Турака под Бечом 1683; велика сеоба српског народа у јужнословенске земље под аустроугарском владавином 1690; прелазак из Румуније, почевши од 1711, након укидања ромског ропства у Дунавској кнежевини; доба након аустријске окупације Србије 1718, све до 1791, укључујући одредбе аустријске царице Марије Терезије и цара Јосифа II; ослобођење Србије од Турака 1878.

Турски пописи из XV и XVI века обухватили су јужне српске земље као административна подручја турске царевине, а заједно с другим становништвом и Роме као харачке обвезнике. Праћењем евиденције о убирању редовних и ванредних државних и феудалних новчаних намета могу се прикупити драгоцени подаци о Ромима хришћанске и исламске вероисповести. Са пописивањем поданика у јужносрбијанским варошицама и касабама наставља се и након ослобођења од турског јарма: уза сва ограничења статистичке методологије, издвојено се броји и становништво у ромским махалама на периферији или прилазима варошицама, као и у сеоским насељима. Евидентирање кретања декларисаних Рома у Србији у новијем периоду започиње 1948. године и наставља се у званично вођеним пописима из 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године.

Кључне речи: Роми, југоисточна Србија, Османско царство, дефтери, пописи.

Роми – европска национална мањина

Трагичним усудом историје, данас су Роми¹ најмногољуднији народ који живи у дијаспори, разасути од Индије, преко Европе, до Северне и Јужне

---

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој РС.

¹ На Првом светском конгресу Рома у Лондону 1971. године усвојена је ромска плаво-зелена застава са точком у средини, химна „Белем, ђелем“ и заједничко име „Роми“ за све припаднике различитих племенских група у свету, које имају заједничко порекло (Индија) и одреднице националног идентитета, без обзира на историјске и локалне називе: *Cingarus*, *Cingerus* и *Zinganus* (средњовековно латински), *Tsiganes* (француски), *Cigan*, *Maхhur*, *Gabel* (албански), Цигани (српски, македонски и бугарски), *Cikáni* (чешки), *Zigeuner* (холандски и немачки), *Sigøjner* (дански), *Čigonaί* (литвански), Цыгане (руски), *Cigány* (мађарски), *Τσιγγάνοι* (грчки), *Zingari* (италијански), *Țigani* (румунски), *Cyganie* (пољски), *Cigano* (португалски), *Gitano* (шпански), *Çingeneler* (турски), *كول* (Каули) (ирански), *צוענים* (хебрејски), *Lambani*, *Lambadi* и *Rabari* (индијски) итд. Уз још увек актуелне контроверзе о пореклу термина „Цигани“, најприхватљивије је мишљење да представља искварени облик од *Athinganoi*, назива јеретичке секте која је

Америке. Са никада оствареним правом на сопствену државу, осуђени на вишевековни живот у прогонству, они су се готово свикли на погроме, понижавања и перманентну друштвену, културну, социјалну, привредну, политичку и ину маргинализацију.

Табела 1. Број и пропорција Рома у укупном становништву у источној Европи

Земља	Укупно становника (званично)	Број Рома (званично)		Број Рома (процене)	
	милиона	број	%	број	%
Албанија	3,07	1261	0,04	90.000–100.000	3,1
БиХ	3,83	8864	0,23	40.000–50.000	1,2
Бугарска	7,93	370.908	4,68	500.000–800.000	8,7
Естонија	1,36	-	-	1000–1500	0,1
Косово	2,0	34.000	1,7	45.000	2,3
Летонија	2,38	8205	0,35	13.000–15.000	0,6
Литванија	3,48	2571	0,07	3000–4000	0,1
Мађарска	10,1	189.984	1,9	520.000–650.000	5,9
Македонија	2,02	53.879	2,69	135.000	6,8
Молдавија	3,39	12.900	0,38	20.000–25.000	0,7
Пољска	38,2	12.731	0,03	15.000–50.000	0,1
Румунија	21,7	535.140	2,5	1.800.000–2.000.000	8,8
Словачка	5,4	89.920	1,67	480.000–520.000	9,3
Словенија	1,97	3246	0,16	8000–10.000	0,5
Србија	7,5	108.193	1,44	450.000–500.000	6,3
Украјина	48,5	47.6000	0,11	50.000–60.000	0,1
Хрватска	4,44	9463	0,21	30.000–40.000	0,8
Црна Гора	0,67	2601	0,43	14.000	2,0
Чешка	10,23	11.746	0,11	175.000–200.000	1,8

Извор: Bernát 2009, 12–13.

Роми су највећа *паневропска мањина*, како их је први пут назвала финска председница Тарја Халонен (Tarja Kaarina Halonen) у говору одржаном 24. јануара 2001. године у Стразбуру на Парламентарној скупштини Већа Европе.² Својим специфичностима (непостојање стандардизованог језика и писма, изостанак седелачког начина живота, језичка, племенска и религијска хетерогеност) ромска заједница вечито је одударала од критеријума којима се одређује идентитет европских етничких група. Распон одношења према њима кретао се од порицања самосвојности, преко асимилацијских тежњи, истицања „проблема Рома“, као сиромашне, егзотичне културе која се одупире сва-

уживала репутацију предсказивача будућности и вештака у магији, а по чему су били познати и средњовековни Цигани (Петровић 1976, 126–27; Fraser 1992, 46).

² У Европски је парламент 2004. године изабрана прва Ромкиња Ливија Јарока (Livia Járóka), посланица мађарске странке *Fidesz* (десни центар).

ком облику повезивања, до признавања сопственог проблема неразумевања ромске културе и прихватања њеног очувања као важне компоненте европског мултикултурног мозаика.

Максималистичке процене говоре о дванаест до петнаест милиона Европљана ромског порекла, умереније о броју између седам и девет милиона. Највише их је у централној и источној Европи и у земљама бившег Совјетског Савеза. Чине између 9% и 11% становништва Словачке, Бугарске, Румуније и Македоније, 5% Мађарске и 2% Чешке (Ringold 2000, 1; Ringold, Orenstein, and Wilkens 2005, 3–4).

Роми у Србији

Роми у Србији према историјским изворима

Татомир Вукановић (1983, 23) нотира да је српски краљ Стефан Дечански угостио 1323. једну циганску артистичко-акробатску дружину, а његов син Стефан Душан 1348. прописује посебна давања за „singarie“, који се баве поткивачким и седларским занатом. Цигани ковачи помињу се још у тврђавама Ресава (1467/8) и Смедерево (1488) (Зиројевић 1974, према: Petrović 1976, 48).

Пописи становништва упозоравају да су, у првом периоду владавине Османлија на тлу Балкана и Србије, Роми у огромној већини припадници хришћанства:

„Речју, масовна појава словенских имена код Рома у првој четвртини XVI века не може се другачије објаснити, осим њиховим масовним насељавањем Балканског полуострва много пре османских освајања. Лако прилагодљиви на нове животне услове и верски индиферентни, Роми су се брзо навикавали на словенску средину, прихватајући веру и многе обичаје и навике балканских словенских народа. А да та 'словенизација' Рома потиче још из предосманског периода, говори и чињеница да неретко словенска имена носе и Роми муслимани (Стојановски 1976, 37)“.

„Значај ових потврда је вишеструк и посебно у превазилажењу тврдњи западноевропских кругова да су Роми дошли на Балкан с Османлијама и да су били у западним деловима Европе њихова обавештајна служба, па је и то у прогонитељској ери био веома снажан елемент рађања мржње према њима, па и оправдање за масакре (Berberski 1980, 876)“.

Најстарији османлијски сачувани попис Рома потиче из 1491:

„То је попис сакупљене цизиије из којег сазнајемо следеће: Цигана хришћана било је у нахији Истанбула, Ливи Визе, Галипољу, Једрену, Јамболу, Ливи Чирмену, Никополу, Пловдиву, Ћустенди-

лу, Ливи Софији, Нишу, Крушевцу, ливи Смедереву, ливи Босни, Призрену, Вучитрну, Видину. Укупно 3237 обичних и 211 удовичких домаћинстава. У попису су, сасвим сигурно, Цигани које је османска власт ту затекла. Нажалост, није дат број Цигана по областима (Barkan 1964; према: Zirojević 1976, 68)“.

а важан је и званичан попис Рома Румелије из 1522/3. године, који бележи 17.191 поданика, 59,9% хришћанских и 40,1% исламизираних. Попис показује да су Цигани живели у разним областима и местима у Србији и да су већина били хришћани, као нпр. у Браничеву, Голупцу, Градишту, Хомољу, Крушевцу, Нишу, Лесковцу, Врању, Руднику, Вучитрну, Пећи, Новом Пазару, Новом Брду. Муслимана је било углавном у Смедереву, Приштини и Призрену.³

Разлика у конфесионалној припадности Рома у почетку није била основ за стварање разлика у односу на њихов друштвени и правни статус; и једни и други били су обухваћени институцијом *муселема*.⁴ У односу на Србе коваче који су радили за плату, ромски ковачи радили су бесплатно, али су зато били порески привилеговани. Ислам, као званична религија и државна идеологија, временом остварује све већи утицај на друштвена кретања и положај припадника Царства.⁵ Превага исламског живља код Рома остварује се како исламизацијом хришћана, тако и знатнијим доласком исламских Рома из Мале Азије у утврђене градове и новонастајуће паланке у појасу Цариградског друма. Основа придобијања је, такође, ослобађање од одређених врста пореза, више не по основу припадности полувојним редовима и појединцима који су на било који начин вршили службе за потребе армије, већ по верском основу.

Олга Зиројевић (1976, 71) открива прве податке о циганским џематима у Београду 1536. године. Муслимански џемат броји 12 људи, а хришћана је укупно 20, мада безмало сви носе словенска народна или хришћанска имена и сви су стално настањени. Већ 1560. у Београду је било укупно четири џемата, односно 55 ромских домова, а крајем седамдесетих година број је порастао на 251, претежно муслиманских.

„У попису из 1536. године што се налази у Истамбулу, пописани су сви Роми који су живели на територији смедеревског санџакбега у Београду. Међу њима је било 'повлашћених' и 'неповлашћених'. Повлашћени су оправљали лађе и обављали ковачке послове. За ту службу били су ослобођени од харача, испенце и дру-

³ Обиље података о географском распрострањању Рома у Румелији, па и у југословенским земљама, у: Вукановић 1983, 39–43.

⁴ „... под чим се подразумевало да су припадали истом друштвеном реду рајинског порекла, које је било потпуно или делимично ослобођено редовних и ванредних државних и феудалних обавеза због тога што је обављало неку војну или полувојну службу (Petrović 1976, 50)“.

⁵ Улогу у организованом ширењу ислама међу хришћанским Ромима имали су и Роми *дервиши*, бележи Стојановски (1976, 41), анализом имена у ромским џематима обухваћених пописом из 1523. године. Карактеристично је да су ромске жене махом задржавале хришћанска имена, у складу са наглашеном улогом жене, посебно старица, у ромској традицији.

гих намета, док су неповлашћени ове обавезе морали плаћати. Како се наводи, харач је скупљао 'цигански харачлија', а испенцу је наплаћивао 'цигански санџакбег' (Ђурић 1976, 176)“.

„Цигански харач“, као специфична врста харача, открива другу врсту дискриминаторског одношења према ромској раји од стране владајућег слоја у централизованог Османској империји. Иако се држава није мешала у њихове обичаје, језик и друге међусобне односе уколико нису противуречили важећим прописима, ромски је народ био у обавези плаћања ове особене „цизије“ за то одређеном лицу из сопствених редова. За положај Рома у средњовековном периоду основни значај имала је *канун-нама* у Румелији издата 1530. године.

За сваку државну управу од виталног значаја било је редовно убирање новчаних намета, па су тако сви Роми, независно од групе и занимања (од правила су изузимани једино појединци који се старају око тврђава или су ковачи, а о томе поседују царску заповест или писмо беглербега), морали да плаћају годишњи данак, најчешће у два маха. И раније, под Турцима, и у Србији после ослобођења, харач су од Рома наплаћивали за то нарочито овлашћени људи, који су се звали *циганске харачлије*. Над свима њима био је један главни харачлија – *харачлибаша* или врховни управитељ. У почетку је ово намештење важило годину дана, да би се временом за трајно усталило.

„По ономе што се о понеким харачлијама налази записано, то су били људи сасвим ниског положаја и без икаквих способности. Углавном су их одликовале слабе моралне квалификације, одавање бројним пороцима и зло поступање у разним приликама. Они су, поред сакупљања 'слободе циганске' (харача), Ромима управљали, судили им, кажњавали их и извршавали пресуде сами и потпуно по свом нахођењу (Тодоровић и Ђорђевић 2000, 331)“.

Судска власт харачлија престала је тек са увођењем Устава од 1838. године. Званично, харачлук ромски бива укинут у лето 1853. године одлуком кнеза Милоша, али не и Ромима скитачима. Тек су *Законом о непосредном порезу* од 14. јуна 1884. године и они подведени под плаћање исте порезе и уведени у сва грађанска права, као и остали грађани Србије.

Татомир Вукановић бележи у освит XIX века, 1800, Роме испираче злата у селу Јелашница, на реци Грамађи, код Ниша (Здравковић 2008, 71). Према попису из 1834, у Србији је било 18.000 Рома, 12.000 према оном из 1854, док их је 1895. било 46.212 (8612 у градовима, а 37.591 у селима). Године 1921. свега их је 34.919. Из потребе да сачувају сопствени опстанак у немирним временима, али и да побегну од различитих новчаних намета, Роми нису прибегавали само националном неизјашњавању већ и асимилацији са окружујућим етносима, посебно у време турске владавине. Тако поједини истраживачи Каравлахе описују као порумуњене, Мађупе и Ашкалије као поарба-

нашене, Ђогровце као посрбљене, Габелје као поцрногорчене, Еђупце као бугаризоване, македонизоване и потурчене Роме.

Тихомир Ђорђевић (1984а), систематски пратилац модерних струјања у европској и светској етнологији и фолклористици на прелазу деветнаестог у двадесети век, први је означио правце миграција и зоне настањивања у јужним српским областима ромског досељеничког становништва, које са собом доноси бројне оријенталне културне елементе и придружује их ниски важних чиниоца за уобличавање традиционалне културе балканских народа. Он полази од тезе да су се Роми у Србију досељавали постепено и са четири различите стране. У складу са тим, разликује Турске Цигане, Беле Цигане, Влашке Цигане и Мађарске Цигане.

Роми у Србији према последњем попису

Према подацима пописа из 2002. године (спроведен на територији централне Србије и Војводине), у етничкој структури Србије (без Косова и Метохије) Срби као већински народ чине 82,9% укупног становништва, док су најзаступљеније националне мањине Мађари (3,9%), Бошњаци/Муслимани (2,1%), Роми (1,4%) и Југословени (1,1%).

Табела 2. Кретање броја декларисаних Рома у Србији 1948–2002. године

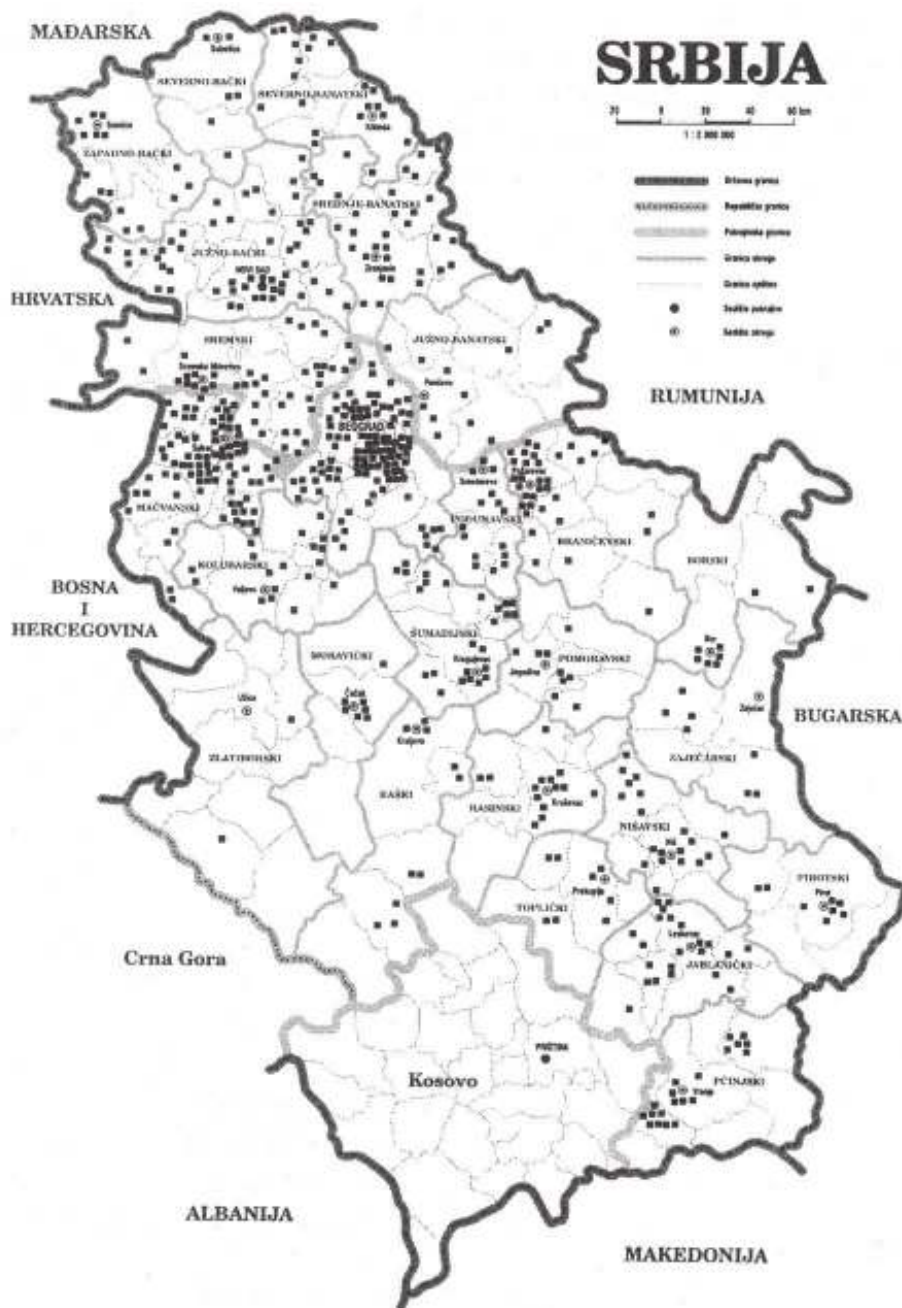
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002. ⁶
Србија	52.181	58.800	9826	49.894	110.959	138.645	108.193
Цент. Србија	33.366	35.371	3312	27.541	57.140	69.972	79.136
Војводина	7585	11.525	3312	7760	19.693	24.366	29.057
Кос. и Мет.	11.230	11.904	3202	14.953	34.126	44.307	-

Извор: Кнежевић 2007, 81.

Од укупног броја припадника ромске националне мањине (108.193) већина је настањена у Београду, у северозападном делу централне Србије, у Војводини и у појединим окрузима у јужној Србији, највише у хетерогеном Пчињском, односно у општинама Сурдулица и Бујановац; најмање их је у санџачким општинама и југозападној Србији. У војвођанским равницама највише их је у Средњебанатском, Јужнобачком и Сремском округу и великим градским центрима: Зрењанин, Нови Сад, Кикинда, Суботица и др.

Описана територијална дистрибуција не одступа од стварности, али одступају наведени пописни бројеви. Јакшић и Башић (2005), на основу опсежног емпиријског истраживања *Ромска насеља, услови живота и могућности интеграције Рома у Србији*, констатовали су да у 593 ромска насеља већа од 100 житеља или у којима је евидентирано више од 15 породица живи 201.353 Рома староседелаца и 46.238 Рома расељених са Косова.

⁶ Из укупног броја Рома у Србији изостављен је број Рома са територије Косова и Метохије, где није био спроведен попис становништва 2002. године.

Карта 1. Распрострањеност ромских насеља у Србији
Извор: Јакшић и Башић 2005, 38.

Истраживањем нису обухваћени Роми који живе у мањим местима, као ни они дисперзирани у урбаним центрима, што додатно увећава укупан број.⁷ Раскорак између званичних статистичких података и фактичког стања о броју Рома, не само у Србији, има своје објашњење:

⁷ Процене представника ромских организација и цивилног сектора упућују на 450.000 до 800.000 припадника ромске националне мањине насељених у Србији.

„У многим земљама изражено је 'административно етничко чишћење' Рома и примењује се 'статистички геноцид' над припадницима ове етничке заједнице. Методи такве латентно рестриктивне демографске политике према Ромима свакако произилазе из традиционалних предрасуда и стереотипа, али и из настојања држава да прикрију реално стање у вези са социјално-економским проблемима Рома чије решавање изискује знатна средства и друштвену солидарност (Јакшић и Башић 2005)“.

Статистика, даље, казује да је у централној Србији 72,8% Рома навело ромски као матерњи језик, а 25,3% српски. Истовремено, на подручју Србије постоје два дијалекта: гурбетски и арлијски. Првим се служе православни Срби (у централној Србији и Војводини) и под утицајем је српског језика. Другим говоре Роми исламске вероисповести, а настао је под снажним утицајем турског и албанског језика. У погледу религијске припадности, у централној Србији највећи број Рома изјаснио се за православље (38.500 или 48,7%), следе ислам (15.600 или 19,7%) и протестанти (3200 или 4%) (*Попис становништва* 2003).

Стопа наталитета ромске популације у Србији (23,5 промила) више од два пута већа је од наталитета Срба (10,3 промила), док је стопа морталитета готово двоструко мања (7,3 насупрот 13,6 промила). Разлике су још изразитије када је реч о природном прираштају, који је код Рома највиши (16,2 промила), чак и у европским оквирима (изузев код Албанаца). Али, иако је стопа смртности нижа од српског просека, због младе старосне структуре

„за Роме су карактеристичне натпросечне специфичне стопе смртности у свим старосним кохортама, при чему је стопа морталитета одојчади, као добар индикатор квалитета животног стандарда, нивоа здравствене заштите и социоекономског положаја популације и даље изразито висока (Радушки 2003, 277)“.

За Ромкиње је карактеристична релативно висока плодност: на почетку фертилног периода трећина млађих од 20 година је већ рађала (код осталих националности између 3,5 и 7,5%), чак 73% жена у старости од 20 до 24 године (код осталих испод 50%), док у знатно мањој мери рађају после 25 године. Репродуктивно понашање Рома одликује и висок ванбрачни наталитет (процент ванбрачне деце међу живорођеном је преко половине). Просечна старост Рома, према последњем попису, износи 27,5 година, преко 70% становништва млађе је од 40 година, док је удео лица изнад 60 година само 6,8%.

Младост ромске популације утиче на низак степен економске активности (32,8%), велики број издржаваних лица (54,5%) и висока незапосленост; ниска запосленост индукована је и неповољном образовном и квалификационо-професионалном структуром, дискриминацијом приликом запошљавања и сличним факторима. Једна петина ромске популације старије од десет годи-

на је неписмена (највише у узрасној доби између 20. и 39. године), уз значајне полне разлике (11,8% мушкараца и 27,6% жена). Четвртина их је без школске спреме, 36% има непотпуно основно образовање, 29% завршену основну школу, 7,8% стекло је средњошколску диплому, а само 0,1% факултетску (Радушки 2007а, 49).

Роми у југоисточној Србији

Роми у југоисточној Србији према историјским изворима

Турски пописи из XV и XVI века обухватили су јужне српске земље као административна подручја турске царевине, а заједно с другим становништвом и Роме као харачке обвезнике.

Попис Нишког кадилука из 1498⁸, осим Ниша, обухватао је и 121 село, чије је већинско становништво било хришћанско. Било је 3911 обичних и 331 удовичко хришћанско домаћинство, као и 1131 неожењени одрасли мушкарац. Муслиманских кућа било је укупно 212, од тога 56 исламизираних; живели су у граду Нишу и у 16 села.

Посебно је, први пут, уписан ромски живаљ: укупно 294 потпуна домаћинства и пет удовичких кућа с приближно 1500 житеља, претежно хришћанских, за које се претпоставља да су се ту доселили пре турских освајања. Тимар је обухватао девет катуна, од тога један чисто муслимански (Катун Димитрија Малог /Küçük/; Катун Тодора, сина Станимира; Катун Димитрија Драже, сина Тодора; Катун Радича, сина Борисала; Катун Мутије, сина Мила; Катун Дује, сина Душа; Катун Степана, сина Дичка; *Катун Марка Мустафе* и Катун Алије, сина Хусејина конвертита). По глави је давано годишње 25 акчи испенце и порез за крвину и за прву брачну ноћ. Према султанској наредби, они муслимани који напусте катун били су обавезни да дају испенцу као неверници, а ако су становали у граду, од ожењених су се узимале по 22 акче, а од неожењених девет акчи. За неког Ајдина забележено је да је ковач (Васић, Зиројевић и Стојановски 1992). Оваквим одредбама покушавала је османска власт да одвикне Роме од чергарског живота и веже их за земљу, обезбеђујући тако попуњавање државне благајне, али и успешнију контролу овог дела балканског становништва. Мере уређивања правног положаја ромског становништва у царству још су ригорозније постављене кануном из 1530. године.

Порески третман Рома у нишком кадилуку представљао је јединствену појаву у европској Турској: нису поданички припадали неком посебном спахији, већ су преко својих старешина плаћали новчане дажбине у кадилуку у којем су се налазили, односно у санцаку у којем су се кретали (Тирић 1995, 183).

⁸ Дефтер почиње Кануном за Ниш, а затим следи наслов: *Дефтер имена раје Ниша, у ливи Смедерево, са приходима од хасова мириливе, заима и тимара спахија у споменутом вилајету.*

У самом Нишу помиње се 1523. године џемат осам ромских кућа, чији је старешина био Ширмерд, син Караџе (Бојанић 1983, 154).

Попис прикупљене „неверничке цизје“ из 1530/31. године међу Ромима у Румелији утврђује број Рома у шест кадилука Србије: нишки је обухватао 296 хришћанских, 108 муслиманских и четири удовичке куће (Петровић 1976, 55).

„У једном попису који је настао свакако пре 1548. године у нишкој нахији забележена су два џемата Цигана хришћана, њих 38. У самом Нишу било је, чини се, настањено осам џемата, односно 130 домова, претежно хришћана. У исто време и у Прокупљу је био стално настањен џемат Цигана-муслимана, 10 домова...

Већ поменути Цигани мехтери – свирачи – у Врању уписани су и средином друге половине XVI века. Било их је 16 кућа и два нежењена – могућно је и више, јер дефтер нема почетка – сви су, као и раније, били муслимани (Зиројевић 1976, 72)“.

Сличан попис из 1570. оставља траг о варошком становништву Лесковца:

„...међу којима и 13 кућа Цигана муслимана, уписаних одвојено од осталих муслиманских и хришћанских становника (као да су били настањени у посебној четврти, махали). Међу пописаним Циганима налазила се и једна породица означена као тек покрштена, исламизована. Ово свакако упућује на претпоставку да се ради о лесковачким хришћанским Циганима досељеницима, који су на свом путу из домовине ка Турској већ примили хришћанство, као и на то да су их Турци исламизирали у време када се вршила исламизација српског становништва у Лесковцу (Zirojević 1983; према: Стојанчевић 1984, 138)“.

Благо повећање удела муслиманских ромских домаћинстава (17 од укупно 135) међу обухваћеним пописивањем 1710. године, у поређењу с варошким Ромима из ранијег периода, упућује на тренд опадања хришћанске популације.

Стојанчевићева (1984) примећује да је грађа о Ромима у јужносрбијанским варошицама и касабанама током XVII и XVIII века „узгредна и непотпуна“, да се најчешће своди на спорадичне записе и путописне белешке дипломата и ретких научника на пропутовању за Цариград и Солун. Шкрте информације Роме осликавају као становништво најнижих социјалних и професионалних категорија (поткивачи, ковачи, клинчари, рудари околних рудокопа гвожђа), те као земљорадничке аргате, надничаре и скитнице. Насељени су у оазама око Грделице, данашњег Владичиног Хана и Масурице. Ситуација се мења крајем XVIII и почетком XIX века када снажне емиграционе струје поражених турских снага под Бечом и Будимом запљускују јужне пределе, а са њима у повлачењу и помоћна ромска радна снага. У другој половини XIX века у Лесковцу је било 30, у Врању, заједно са Врањском Бањом, 50, и у Про-

купљу 20 ромских домова; Масурица у врањском пашалуку има читавих 200 домова вредних прерађивача гвоздене руде из масуричких рудника. Врањски Роми описују се као скитачи и музиканти, а њихове играчице „налик на Есмералде“. Феликс Каниц, прилежни записивач збивања у Србији пре и након ослобођења од Турака, оставља белешку о 197 ромских хришћанских и муслиманских душа у Алексинцу, тада пограничној вароши. Од укупно 1114 становника исламске вере у Нишу оног доба, 1018 их је припадало Ромима, а у Пироту од 262 укупно целих 259.

По ослобођењу од турског јарма 1878. једино се у варошима (Ниш, Пирот, Лесковац, Врање, Прокупље) са већ развијеним етничким језгром ромског становништва у издвојеним махалама на периферији оно уредно пописује одвојено од осталих Муслимана. Милан Ђ. Милићевић, позивајући се на прве сачињене евиденције из 1879, наводи у Нишу 797, а у Лесковцу 280 Рома (иако први попис становништва „нових округа“ није садржавао посебну рубрику за ромске поданике). Први објављени статистички прегледи (1882) војних управа у новим државним границама евидентирају укупно 5860 становника ромског порекла (3063 мушка и 2997 женских) или 1,65%; по вери још увек нису издвојени (Стојанчевић 1984, 141). Предњачио је по бројности нишки (1980 становника) и врањски округ (1640), најмање их је било у пиротском (889), а настањенија су сеоска насеља, за разлику од варошких пре ослобођења.

Најстарије нишке ромске мале, настале током турске просторне организације Ниша на забаченим и избегаваним земљиштима, између осталог, сведочиле су о простирању турског насеобинског организма у XVII и XVIII веку:

„Поменули смо и четири мале Рома (циганске мале). Једна – делимично и данас сачувана – налазила се на периферији ондашње Београд-мале, на спољној страни јарка који је штитио Београд-малу (у близини данашње аутобуске станице). Друга, такозвана Стамбол капија мала, лежала је на спољној страни јарка у близини Пиротског пута, на источној страни данашњег Синђелићевог трга (очувало се до данас осам кућа). Трећа или Рабаци-мала, налазила се на спољној страни Арнаут пазара, иза садашњег Економског и Правног факултета (чувало се пет кућа; од 1930. године имала је око 33–36 кућа). Четврта, или Чаир-мала, налазила се на данашњем раскршћу Душанове и Војводе Мишића улице (после поплаве 1948. године већина њених становника преселила се у данашњу Черга-малу) (Ћирић 1984, 191)“.

Колико год да су се пре тога придржавали правила вере, нестајањем цамија и хоца који су обављали особене верске обреде, у независној Србији су им могућности за тако нешто биле сужене. Крећу и прве акције посрбљивања „неверујућих српских поданика“, најпре је у тимочкој епархији то чинио епископ тимочки Мелентије, о чему извештава Тихомир Ђорђевић (1984б, 43):

„Тек расписом Министарства унутрашњих дела од 19. јануара 1899. године препоручено је полицијским и општинским властима да воде строго рачуна о Ромима, који се у њиховом рејону налазе или затекну, па да за сваки случај рођења или смрти јављају надлежном свештенику, како би он то тачно завео у црквене протоколе, одакле свештеници ваде податке и шаљу их статистичком одељењу Министарства народне привреде, којем су подаци врло потребни за статистику природног кретања становништва Краљевине Србије“.

У пописним рубрикама моравског, врањског, пиротског и топличког округа 1890. године Роми нису представљени као равноправна категорија инородног становништва у погледу признавања народности и конфесије, већ као становништво „хришћанске вероисповести, без одређене народне припадности“; преостао је само још матерњи језик, као изворна идентитарна карактеристика која се може пратити. На описани начин побројано је, уза сва ограничења статистичке методологије и важећих друштвених околности, 8686 Рома у четири округа јужне Србије, много више него 1884. године. Опада и расипа се варошко, а како-тако опстају, као компактне насеобине, махале на периферији или прилазима граду. Сеоба је приметна и ка сеоским насељима. Сумарно посматрано, највише ромског становништва било је настањено на подручју општина у срезовима врањског (нарочито у срезу масуричком), нишког (у срезу лесковачком и нишком), а мање у окрузима пиротском и топличком.

„Од 1890, па све до пописа становништва Србије после 1945. године, више не налазимо издвојене податке за ово становништво у ослобођеним крајевима. У периоду после 1900. (и у првој деценији 20. века) пописан је само укупан број становника по матерњем језику: тада су Цигани у Србији бројали укупно 46.148 становника (9059 у варошима). У годинама после Првог светског рата били су цигански становници пописани 'по вери' и према 'матерњем језику', заједно са 'муслиманима' и 'другим несловенским' становницима по окрузима Србије (без издвајања циганског становништва) (Стојанчевић 1984, 144)“.

Исцрпан опис ромских мала (махала) градова југоисточне Србије (Ниш, Пирот, Лесковац) оставио нам је Јован Ћирић (1979, 1991), зачетник демографских истраживања овог дела наше земље. Лоциране вазда на периферијама, немо сведоче о пружању варошких граница између XVII и XIX века. Нишом се распростире седам мала (Београд-мала, Стамбол капија мала, Рабаци-мала, Чаир-мала, Черга-мала, Нишавско корито, Циглана-мала⁹), од којих су најстарије – три првопобројане – од истурених пунктова у време настајања

⁹ О урбанистичком организовању побројаних „ромских резервата“ у данашњици информативно у: Цекић 2000.

доспеле у само урбано језгро, а најмлађе постају замеци неких нових струјања, како у економском и културном животу самих Рома, тако и у организмима градских англомерација. Мале из далеке прошлости, у близини улазно-излазних саобраћајница и на тзв. ничијој земљи, одговарале су тадашњим специфичним занатима и услугама убогог ромског народа, сведочећи и о одношењу већинског становништва према народу луталачке природе. Оне из ближе прошлости пресликавале су промењену занатско-патријархалну структуру и већу ослоњеност на градску вреву у обезбеђивању услова свакодневне егзистенције. Пирот има своју Тијабару и Пазар, али и Нову малу, а Лесковац Сат-малу, Подворце и у најновије доба Ново насеље „Славко Златановић“.

Коцкице мозаику званом ромске мале у нишком урбаном гротлу придодео је својим писањем Ива Трајковић (1991), кустос Народног музеја у Нишу. Сачувао је сећање на Шећер-малу, засебну целину унутар постојеће Стамбол капије мале, у непосредној близини Народног позоришта и бившег Дома ЈНА, као и на Јагодин-малу на десној обали Нишаве, у близини ранохришћанских гробница, чијих је двадесетак кућа након Другог светског рата порушено, а житељи пресељени у друге постојеће махале. Неуспело пресељавање староседелаца Рома у села нишке општине, након велике поплаве 1948. године, узроковало је повратак незадовољних староседелаца у новоформирану малу „Црвена звезда“, увек на злу гласу по условима за нормалан живот. А средином двадесетог века израсла је „Мраморска II“ мала унутар Сточног трга, тј. Черга-мале, на запуштеном земљишту крај градске реке.

У овим малама живи неколико ромских група: Арлије, Гурбети, албански Роми и српски Роми (руски Роми Лејаши и румунски Роми у незнатном су броју). До распада заједничке државе, половина радно способног ромског становништва проналазила је пут до државних предузећа, обављајући макар најпрљавије и најмање тражене послове. Следила је трговина, по угледу на предратне телале, најпре седамдесетих година двадесетог века цинсом са пијаца у Трсту, а у време инфлаторних југословенских деведесетих година прошлог века шопинг-турама до Бугарске, Турске и Румуније; Рома купаца зеленишом никад није било превише за пијачним тезгама. Остали су развили разновродна занимања, обезбеђујући најчешће тек минималну егзистенцију себи и укућанима. Нишки Роми били су познати носачи терета – амали, кочијашаши – рабације и џамбаси – трговци коњима, док о традиционалном и тешком ковачком послу сведоче две и данас постојеће радње. Увеселавање гостију на свечаностима врским вишечланим оркестрима био је заштитни знак, посебно Арлија, док су Арлијке биле по поштењу и радиности надалеко познате спремачице и чистачице нишких господских кућа. Чергарима, несклоним сталном занимању, више је одговарало сезонско надничење ван Ниша, док су вештије жене по околним селима за надокнаду у новцу и натури лечиле мештане и гатале картама, али се није презало ни од просјачења и крађе. Немали број економско најнемоћнијих Рома упустио се у свакодневно сакупљање секундарних сировина. Некада су се у нишким малама могли сусрести свињогојци, ка-

сапи и посластичари, али је вал савремености однео у заборав некада цењена занимања, као што се то десило и са ситарима, корпарима, воденичарима, оштрачима ножева, браварима и др.

Враћајући се деценију касније ромским темама, Трајковић (2000) је сакупио исцрпну грађу о изгледу породичних домаћинстава, здравственим приликама у махалама, ношњи, личним именима и презименима, просветним и социјалним (не)приликама, спортском и забавном животу, обичајима из животног циклуса, традиционалним празницима, култним местима, религији, песмама и причама и учествовању нишких Рома у народноослободилачкој борби.

Посебан допринос упознавању прошлости старих нишких Рома између два светска рата, а тиме и развејавању предрасуда о њима, дао је Ненад Јашић (2001). Пребирући по документима и фотографијама, трагајући за аутентичним казивањима, у форми кратких и информативних пасажа, отргао је од заборава слике о негдашњем ромском животу, пореклу, веровањима и обичајима и професијама својих суграђана.

О буђењу националне свести свог народа у лесковачком крају почетком двадесетог века извештава Тане Куртић (1996, 2004). Већ 1926. године формирано је спортско (лоптачко) друштво „Полумесећ“, које је у каснијој историји доживело неколико трансформација, тридесетих година основано је и неколико културних дружина окренутих неговању традиције ромских песама, игара и обичаја. Културно-уметничко друштво „Шевкет Ибраимовић“ један је од иницијатора прве Смотре културних достигнућа Рома Србије 1974. године. У најстаријој махали из XVI века, Сат-мали, живе већим делом лесковачки Гурбети, а Арлије су бивствовали у истоименој махали у старом делу града познатом под називом Подврце, никлој услед експанзивне обраде конопље, занату који су од комшија Срба преузели Роми из Лесковца, Врањске Бање и околних села. Седме деценије двадесетог века почела је изградња породичних кућа у трећем ромском насељу, услед пренасељености суседног у Подврцу, али мимо важећих урбанистичких планова. Осим као конопљари, локални Роми били су познати и као ковачи, носачи, чистачи, џамбаси, сепеткаши, музиканти, а редовно су се походила пољопривредна добра у Војводини у време сезонских послова; у новије време немали број их се упослио у лесковачкој текстилној и металској индустрији. Поред Василице и Ђурђевдана, изворни ромски празници су и бал за кућу (*abav e čerese*) и ромска свадба (*romaano bijav*).

Исцрпан запис о пореклу, обичајима и традицији грделичких Рома од давнине до данашњице оставио нам је Добривоје С. Ранчић (1971). Прво окупљање разасутих ромских породица у колоније започиње одмах по ослобођењу јужног Поморавља од Турака; прву, у подножју брда Кале, подигла су устаничка браћа Ђорђе и Никола Ранчић, друга је прозвана Калацијска махала.¹⁰ У Предејану и Владичином Хану живе Ђорговци, који се на пописима предста-

¹⁰ У међувремену нарасла насеља измештена су 1948. године током изградње регионалног пута Београд–Ниш–Грделица–Скопље у ново насеље „Буљкез“.

вљају као Срби и приврженици православља. Поред ковачког посла, корпарења и матрапазлука, основно ромско занимање у Клисури била је блех-музика са оркестрима од пет до десет чланова, заснована на традицији некадашњих зурлаша, гочобија и барабана. Грделички дувачки оркестри редовни су учесници, али и освајачи награда на престижном Сабору трубача у Гучи од његовог оснивања. Групе слабијег квалитета одлазиле су у њиве и винограде и песмом и добрим расположењем крунисале задовољство убирања плодова.

О Ромима, „нашим добрим комшијама“, њиховом актуелном положају у „Вилином граду“, посебно њиховом религијском профилу, пишу у последњој деценији нишки социолози-ромолози на челу са Драгољубом Б. Ђорђевићем (Ђорђевић 2000, Ђуровић и Ђорђевић 1996, Ђорђевић и Тодоровић 1999, 2002, 2009, Todorović 2003, Živković 2002).

Роми у југоисточној Србији према последњем попису

У стручним комуникацијама засебна културно-религијско-географска територија пет округа са укупно 27 општина – *Нишавског* (Алексинач, Ражањ,

Карта 2. Југоисточна Србија (окрузи и општине)

Табела III/7: Становничко ромске националности, 1961-2002. године

	1961.		1971.		1981.		1991.		2002.	
	Број	% од укупног	Број	% од укупног	Број	% од укупног	Број	% од укупног	Број	% од укупног
Југоисточна Србија	2.536	0,2	19.198	1,7	33.130	2,9	36.841	3,3	37.879	3,6
Винчански округ	1.319	0,4	3.231	0,9	7.237	1,6	8.584	2,2	9.224	2,4
Алексинач	238	0,4	579	0,9	1.013	1,5	1.231	1,9	1.434	2,5
Гаштанић	13	0,1	54	0,3	162	1,0	158	1,2	179	1,7
Дољевац	-	-	335	1,7	469	2,3	649	4,1	1.049	5,4
Мерошани	14	0,1	270	1,4	387	2,0	365	2,3	588	4,0
Град Нови	1.051	0,7	1.905	1,0	4.902	2,2	5.652	2,7	5.687	2,3
Ражан	-	-	59	0,3	123	0,8	196	1,4	182	1,6
Сврљач	3	0,0	29	0,1	121	0,5	142	0,7	105	0,6
Топлички округ	165	0,1	1.270	1,0	2.775	2,3	3.153	2,8	3.338	3,3
Бачи	2	0,0	65	0,3	57	0,3	71	0,5	70	0,5
Житорађа	26	0,1	274	1,3	692	3,3	890	4,6	1.142	6,3
Куршумлија	107	0,3	127	0,4	199	1,0	197	0,8	317	1,5
Прекуљ	30	0,1	804	3,4	1.827	3,2	1.993	3,8	1.809	3,7
Пиротски округ	167	0,1	1.596	1,2	2.080	1,6	2.375	2,0	3.344	3,2
Бабуняна	2	0,0	84	0,3	94	0,4	70	0,4	128	0,8
Бели Паспази	8	0,0	627	2,9	858	4,7	879	5,3	1.228	8,5
Домагрозград	-	-	1	0,0	43	0,3	32	0,2	68	0,6
Пирот	157	0,2	886	1,5	1.055	1,5	1.394	2,1	1.920	3,0
Лабачки округ	630	0,3	4.045	1,5	8.012	3,0	8.567	3,4	9.900	4,1
Брзина	9	0,1	563	3,0	1.087	6,7	932	6,4	1.263	10,4
Валовитице	-	-	118	0,3	206	0,6	128	0,4	277	0,8
Дебине	96	0,3	443	1,6	800	2,9	1.075	4,0	1.163	4,7
Ласкован	489	0,4	2.850	1,9	5.835	3,7	6.313	3,9	6.989	4,5
Медвеђа	36	0,1	52	0,2	83	0,5	119	0,9	108	1,0
Црно Трава	-	-	-	-	1	0,0	-	-	-	-
Пољански округ	255	0,1	9.054	3,9	12.978	5,4	14.162	5,8	12.073	5,3
Босилеград	1	0,0	13	0,1	19	0,1	3	0,0	-	-
Бујанован	11	0,0	2.749	6,3	4.130	8,8	4.408	9,0	3.867	8,9
Владичин Хан	16	0,1	636	2,5	1.048	4,1	1.348	5,3	1.118	4,7
Врњаче	81	0,3	3.168	4,4	4.588	5,6	5.062	5,9	4.647	5,4
Прелиско	146	0,5	312	1,0	433	1,3	305	1,3	322	0,9
Сурдулицан	-	-	2.163	7,3	2.769	10,2	2.835	11,4	2.319	9,6
Тресковце	-	-	13	0,1	-	-	1	0,0	-	-

Извор: Коначни резултати пописа становништва

Сврљиг, Меровина, Дољевац, Гацин Хан), *Топличког* (Куршумлија, Блаце, Прокупље, Житорађа), *Пиротског* (Бела Паланка, Пирот, Димитровград, Бабушница), *Јабланичког* (Црна Трава, Власотинце, Лесковац, Бојник, Лебане, Медвеђа) и *Пчињског* (Сурдулица, Владичин Хан, Врање, Босилеград, Трговиште, Бујановац, Прешево) и градом Нишом, укупне површине 14.010 квадратних километара, са око 1.100.000 становника у просеку током друге половине двадесетог века – најчешће се дефинише као *југоисточна Србија* (Крстић 2007, 3).

Према резултатима Пописа становништва, домаћинства и станова 2002. године, укупан број декларисаних Рома у Србији (без Косова и Метохије) износи 108.193, што чини удео од 1,44% у укупном становништву Србије и ставља их на треће место по бројности националних мањина (иза Мађара и Бошњака).

„Од укупног броја декларисаних Рома у Србији, 73,1% живи на територији централне Србије, а 26,9% у Војводини. Највећа концентрација декларисаних Рома је у Београду, где их има 19.191, односно 17,7% од њиховог укупног броја. После Београда, Роми су најбројнији у општинама Лесковац (6689, односно 6,5% од укупног броја Рома у Србији), Ниш (5242, односно 4,8%), Врање (4647, односно 4,3%) и Бујановац (3867, односно 3,6% од укупног броја Рома у Србији) (Кнежевић 2007, 80–81)“.

Према резултатима последњег пописа становништва из 2002. године, преовлађујућа бројност српског становништва присутна је у свим окрузима и скоро свим општинама југоисточне Србије (86,9% укупног становништва југоисточне Србије). Од националности, најбројнији су Албанци (5,5%, највише у општинама Бујановац и Прешево), Роми (3,6%, највише у општинама Бојник – 10,4%, Сурдулица – 9,6%, Бујановац – 8,9% и Бела Паланка – 8,5%) и Бугари (1,6%, највише у општини Димитровград и Босилеград). Ромског становништва нема у само три општине југоисточне Србије: Црној Трави, Босилеграду и Трговишту.

Удео Рома настањених на подручју југоисточне Србије у укупном броју припадника ове народности у Србији је врло велик, мада променљив (25,8% у 1961. години, а затим 38,6%, 29,9%, 26,3% и 35%, према редоследу година пописа). Роми су у 2002. години били настањени у свим општинама, изузев Црне Траве, Босилеграда и Трговишта, у највећем броју у општинама Лесковац, Врање и Ниш (17.323, односно 45,7%). Највећи удео Рома забележен је у општинама Бојник (10,4%), Сурдулица (9,6%), Бујановац (8,9%) и Бела Паланка (8,5%), у осталим општинама испод 6%.

Табела 1. Број Рома по окрузима у југоисточној Србији према попису из 2002.

Округ / општина	Број Рома
I Нишавски округ	9224
1. Ниш	5687
2. Алексинац	1434
3. Гацин хан	179
4. Дољевац	1049
5. Меровина	588
6. Ражањ	182
7. Сврљиг	105
II Топлички округ	3338
1. Блаце	70
2. Житорађа	1142
3. Куршумлија	317
4. Прокупље	1809
III Пиротски округ	3344
1. Бабушница	128
2. Бела паланка	1228
3. Димитровград	68
4. Пирот	1920
IV Јабланички округ	9900
1. Бојник	1363
2. Власотинце	277
3. Лебане	1163
4. Лесковац	6989
5. Медвеђа	108
6. Црна трава	-
V Пчињски округ	12.073
1. Босилеград	-
2. Бујановац	3867
3. Владичин хан	1118
4. Врање	4647
5. Прешево	322
6. Сурдулица	2119
7. Трговиште	-
Укупно	37.879

Извор: *Попис становништва 2002.*

Уместо закључка

Највећа недоумица у употреби званичних статистичких података о националној припадности произилази из чињенице да се пописна методологија у њеном одређењу руководи субјективним (не)изјашњавањем лица, односно поистовећује појмове „етничка опредељеност“ и „етничко порекло“ (Raduški 2007b). Тако нешто омогућује *привремену* (услед политичких, социјалних и

психолошких разлога) или *сталну* промену националности (услед асимилационих процеса) приликом пописног декларисања у различитим периодима и „искривљује“ слику о популационој динамици, посебно мањинских етничких заједница.

Пренесено на причу о најмногољуднијој паневропској мањини, научно сагледавање кретања броја Рома у Србији ослања се искључиво на у датом моменту „самодекларисане“ Роме, дакле, не и оне који ромско порекло скривају из иних разлога. Управо је податак о заступљености ромског становништва у укупној српској популацији један од најнепостојанијих: драматично флукутирање цифара између два статистичка циклуса не дозвољава поуздане пројекције, нити креирање будуће популационе политике. Тако се, на пример, у односу на 1953. десило шестоструко умањење броја Рома у 1961. години, да би тај број наново петоструко нарастао у 1971. години (на територији југоисточне Србије речена етничка сажимања била су још израженија).

Неколиким се претпоставкама могу појаснити колебања у националном декларисању Рома у Србији између 1948. и 2002. године:

1. *методолошке мањкавости* – за разлику од 1953, на пописници и у упутствима за пописивање из 1961. године Роми нису били укључени у таксативно набрајање назива народности;

2. *подложност процесу асимилације* – иако је реч о историјском процесу којем су подложне и друге нације, знано је ромско стапање с етносима са којима обитавају на заједничком простору, посебно већинским;

3. *етничка мимикрија* – притворно одустајање од властитог порекла и заклањање иза идентитета социјално фаворизованих народа (обично већинског) зарад остваривања бољих предуслова за друштвену промоцију;

4. *национално буђење* крајем шездесетих година прошлог века¹¹ и укључивање у покрет ромске еманципације на светском нивоу¹²;

5. *тешкоће извршења пописа на терену* – подозривост Рома према пописивачима, али и друштвене предрасуде према ромском народу код самих пописивача, које се манифестују избегавањем да зађу у ромске домове у махалама или ослањањем на непоуздане информаторе у прикупљању информација о многочланим домаћинствима.

Сузбијање узрока етничке мимикрије чини нам се најцелисходнијим путем за измену актуелног социо-културног положаја Рома у Србији. Али, не доношењем стерилних стратегија за социјалну афирмацију и интеграцију и патерналистичким заклињањем политичких актера на спремност за решавање

¹¹ Оснивање првих ромских удружења, укључивање у образовни систем, али и комерцијализација ромске музике и гастарбајтерски одлазак у западне земље.

¹² Први Светски конгрес Рома одржан је у Лондону 1971. године, а за првог председника изабран је Слободан Берберски, угледни књижевник из Зрењанина. На трећем конгресу у Гетингену (Немачка) маја 1981. године за председника је изабран Саит Балић, инжењер из Ниша, тадашњи председник Савеза друштава Рома Србије. На четвртом конгресу у Варшави (Пољска) 1990. године за председника је изабран Рајко Ђурић.

„ромског проблема“, већ истинским подупирањем поверења „гаца“ у Роме. Бег од административне евиденције вид је ромског отклона од нетолерантног већинског окружења и тегобне свакодневице (Јовановић 2003). Када буду препознали искрене импулсе суседа да их упознају, разумеју и успоставе дијалог са њима, онда ће се Роми без бојазни одлучити на истицање сопственог етничког порекла у званичним пропитивањима.

П. С. У светлу припрема за реализацију јесењег пописа у Србији, не би било згорег да се у улози ангажованих пописивача за обухват ромске популације појаве и сами Роми.

ЛИТЕРАТУРА

- Berberski, Slobodan. „Romi između carstava“. *Pregled LXX* (1980): 865–880.
- Bernát, Anikó. „Roma in Eastern Europe“. *Social Sciences Eastern Europe (Thematic Series: Roma in Central and Eastern Europe)* 2 (2009): 12–16.
- Бојанић, Душанка. „Ниш до великог рата 1683. – Верски и етнички састав становништва“. У: *Историја Ниша*, I, уредила Даница Милић, 133–156. Ниш: Градина и Просвета, 1983.
- Васић, Милан; Зиројевић, Олга; Стојановски, Александар. „Попис Нишког кадилука из 1498. године“. У: *Споменик*, СХХХI, књ. 7, уредник Радован Самарџић, 97–148. Београд: Одељење историјских наука, 1992.
- Vukanović, Tatomir. *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*. Vranje: Nova Jugoslavija, 1982.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., ред. *Роми наше комшије (Доњокомренски Роми)*. Ниш: Комренски социолошки сусрети, 2000.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. и Тодоровић, Драган. *Јавор изнад главе (Класична вера и ромско-православна сеоска гробља)*. Ниш: Комренски социолошки сусрети, 1999.
- . „Zajde Badža“. *Kultura* 103/104 (2002): 166–183.
- . *Устала Јемка (Текије, тарикати и шејхови нишких Рома) / Jemka has Risen (Tekkias, Tarikats and Sheiks of Niš Romas)*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2009.
- Ђорђевић, Тихомир Р. *Наш народни живот*, том 2, књ. 6. Београд: Просвета, 1984а.
- . *Наш народни живот*, том 3, књ. 7. Београд: Просвета, 1984б.
- Ђурић, Рајко. „Narod bez ičega (Prilog romskom pitanju)“. *Kulturni radnik* 3 (1976): 175–179.
- Ђуровић, Богдан и Ђорђевић, Драгољуб Б. „Обреди при великим верским празницима код Рома у Нишу“. У: *Етно-културолошки зборник*, књ. 2, 66–72. Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 1996.
- Živković, Jovan. „Položaj Roma u jugozapadnoj i jugoistočnoj Srbiji (društveno-kulturna pozadina)“. У: *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, priredili Ljubiša Mitrović et. al., 158–174. Niš: CBS, JUNIR i Punta, 2002.
- Здравковић, Данијела. „Татомир Вукановић о Ромима у Југославији – Прилог социјалном преображају ромске популације у Србији“. *Теме* 32, број 1 (2008): 67–76.
- Zirojević, Olga. „Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1976): 67–77.
- Jakšić, Božidar i Vašić, Goran. *Umetnost preživljavanja (Gde i kako žive Romi u Srbiji)*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005.
- Jašić, Nenad. *Stari niški Romi*. Niš: Komrenski sociološki susreti, 2001.
- Jovanović, Đokica. „Mimikrija Roma – poslednje utočište“. У *Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana*, priredio Dragan Todorović, 345–349. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, 2003.
- Кнежевић, Александар. Утицај примене субјективног критеријума као званичног принципа националне идентификације у пописима становништва на испољавање ромског етничког идентитета у Србији. *Гласник Српског географског друштва LXXXVII*, број 1 (2007): 79–88.

- Крстић, Војислав. *Становништво југоисточне Србије (Компаративна студија демографског развитака)*. Ниш: Завод за урбанизам, 2007.
- Куртић, Тане. „Фрагменти из историје и обичаја Рома из Лесковца“. *Лесковачки зборник XXXVI* (1996): 119–126.
- . „Роми у лесковачком крају – култура и начин живота“. *Лесковачки зборник XLIV* (2004): 245–252.
- Petrović, Đurđica. „Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV i XVI veku“. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2 (1976): 45–66.
- Попис становништва – Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*. Београд: Републички завод за статистику, 2003.
- Радушки, Нада. Социодемографске и етничке карактеристике Рома у Србији. *Социолошки преглед XXXVII*, број 3–4 (2003): 271–284.
- . Демографске и етничке особености Рома у Србији. У: *Друштвене науке о Ромима у Србији*, уредили Љубомир Тадић и Горан Башић, 41–54. Београд: САНУ, 2007а.
- . *Nacionalne manjine u centralnoj Srbiji – etničke promene i demografski razvoj*. Београд: Institut društvenih nauka, 2007б.
- Ранчић, Добривоје С. „Цигани Грделице и Грделичке клисуре“. *Лесковачки зборник XI* (1971): 151–165.
- Ringold, Dena. *Roma and the transition in Central and Eastern Europe: Trends and challenges*. Washington, D.C.: The World bank, 2000.
- Ringold, Dena, Mitchell A. Orenstein, and Erika Wilkens. *Roma in an expanding Europe: Breaking the poverty cycle*. Washington, D.C.: The World bank, 2005.
- Стојановски, Александар. „Ромите на балканскиот полуостров (Врз основа на еден извор од 1523. год)“. Во *Прилози*, VII/1, 13–47. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1976.
- Стојанчевић, Видосава. „Роми (Цигани) у јужној Србији“. *Лесковачки зборник XXI* (1984): 137–155.
- Тодоровић, Драган и Ђорђевић, Драгољуб Б. „О групама, занимањима, обичајима и вери у делу Тихомира Ђорђевића“. *Теме* 24, број 3–4 (2000): 313–333.
- Трајковић, Ива. „Romi – Cigani Niša I“. *Zbornik Narodnog muzeja u Nišu* 6–7 (1991): 89–116.
- . „Romi – Cigani Niša II“. *Zbornik Narodnog muzeja u Nišu* 6–7 (2000): 117–162.
- Ћирић, Јован. „Насеља Рома као обележја градске периферије (На примеру градова југоисточне Србије)“. *Лесковачки зборник XIX* (1979): 219–224.
- . „Урбани развој Ниша“. У: *Историја Ниша*, II, уредила Даница Милић, 179–206. Ниш: Градина и Просвета, 1984.
- . „Прилог пореклу и прошлости Рома у Нишу и нишком крају“. *Nissa* 3–4 (1991): 467–474.
- . „Роми“. У: *Енциклопедија Ниша (Природа, простор, становништво)*, уредник Драгољуб Симоновић, 183–186. Ниш: Градина, 1995.
- Цекић, Никола. „Урбархитектура седам ромских енклава у Нишу“. У: *Цигани/Роми у прошлости и данас*, уредио Милош Мацура, 233–242. Београд: САНУ, 2000.

Dragan Todorović
University of Niš
Faculty of Philosophy

ROMA IN SOUTHEASTERN SERBIA: FROM DEFTER TO 2002 CENSUS

Summary

Different historical moments determined migrations of Roma towards Serbian territories: the defeat of Turks near Vienna in 1683; the great migration of the Serbian people to Southern Slavic countries under the Austro-Hungarian rule in 1690; the move from Romania, starting in 1711, after the abolition of Romani slavery in the Danubian Principalities; the period after the Austrian occupation of Serbia in 1718, until 1791, including the decrees of Austrian Empress Maria Theresa and Emperor Joseph II; the liberation of Serbia from the Turks in 1878. Turkish censuses from XV and XVI century encompassed Southern Serbian territories as administrative areas of the Turkish Empire, with Roma and other population as tax payers. Valuable data on Christian and Muslim Roma can be acquired by following records on collecting regular and irregular state and feudal financial data. The census of citizens in Southern Serbian towns and boroughs continued after the liberation from the Turkish rule: with all the limitations of statistical methodology, the population in Romani mahalas on the outskirts or roads leading to towns, as well as villages, was counted separately. The recording of movements of the declared Roma in Serbia in the recent period started in 1948 and continued in the officially conducted censuses of 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, and 2002.

Key words: Roma, Southeastern Serbia, Ottoman Empire, Defters, Censuses.